

HOOFSTUK V.

VOLKSHUMOR, SKERTS EN SPOTLUS.

Daar wortel diep in die Afrikaanse volkskarakter 'n taai optimisme. Die Afrikaner besit 'n gelykmatigheid van gees wat selde verstoort word, ook nie deur groot rampe en teleurstellinge nie. Daar dein 'n geel see van koring in trotse drag van uitgeswelde are waar die halms van buig; die skure sal vol word van die heerlike oes. In 'n omsientjiesyd breek 'n woeste haelstorm los en vernietig die hoop van die jaar. Of 'n vreeslike droogte wat alle lewenskrag uitmergel, vind 'n trou bondgenoot in eindelose sprinkaanleërs. En tog word gedurig weer die stryd met die elemente aangebind. Die weer-begin na rampe teken ons lewensmoed en lewenshoop wat versterk word deur die verbasende herstelkrag van die bodem sodra 'n gunstige wending kom. Die weer-begin na die Anglo-Boeroorlog toe alles verwoes was, die geduldige heropbou van woning en ekonomiese status, is hiervan 'n sprekende bewys. Wat 'n onbewuste optimisme met humor getint klink ons teë uit die alledaagse antwoord op die vraag na persoonlike welstand nl. *so, so, klae help tog nie!* Hierdie optimisme wortel in 'n *godsdienslike lewensopvatting* wat die leiding van die Voorsienigheid erken sowel as in 'n *gegroeide uithouvermoë* wat in gedurige verzet kom teen ongunstige omstandighede.

Die Afrikaanse humor tree mooiste te voorskyn by die minder ontwikkelde. Hy sien 'n situasie in 'n eie perspektief en kan dit soms met fyn humoristies of ironies getinte seggingskrag teken. Sy humor uit hom nie in verfynde, gemotiveerde grappemakery nie; ook blits dit nie op uit 'n ingebore vernuf soos by die Ier nie, wat aan byna elke woord 'n komiese wending kan gee; ook vloei dit nie voort uit die sug om te amuseer nie; dit kom nie in oormaat nie, maar glans druppelsgewys op uit die diepte van die siel. Daarom is hierdie tiepe in die reël minder bewus van die humor deur hom teweeggebring. Toe by geleentheid van die vrouebetoging op Bloemfontein (1915) 'n vlagswaaiende menigte voor die bedaarde prosessie lawaai maak, het 'n boer gesê: *die stroom moet sterk wees, want kyk hoe stoot hy die skuim vooruit.* Hierdie ongewilde humor is kenmerkend. Toe iemand afkomstig van 'n streek waar die beeste deur siekte byna heeltemal uitgeeroei

was, gevra word hoe dit daar gaan, sê hy : *ons lewe van wurg en bokmelk*. *Wurg* is geen onpassende benaming vir *patats* nie, geoordeel na die gevoel wat 'n mens kry as jy dit eet.

Skerts- en spotlus word dikwels botgevier deur middel van verbloeming. Hoeveel trane het kinders nie al gestort oor 'n rit met *Jan Tuisbly se kar* nie? Is die trane oorvloedig, dan kry die kind die raad om nie so 'n *swanesang* aan te hef nie, en wil dit dan nog nie bedaar nie, dan kom soet beloftes van *streepsuiker* of *tammeletjies*. En hoe menigmaal het 'n kus van *Langnek-Kaatjie* of *Swart Griet* die vermetel vryer nie 'n rusplek besorg in *Queens Hotel*, of *ryswater* laat drink of met *hardepad* beloon nie? En wie het nie medely met mense wat *nie vark kan vang* nie? Kan 'n snorker, dus een wat *planke sae*, lastig word, onuitstaanbaar is die een wat met die veelseggende beeld *dennekwaste sae* vereer word. Geestelike gebrek word aangedui met *hy het nie al sy varkies op hok nie*, *hy het nie al sy veetjies (ossies, skapies) in die kraal nie*, terwyl van iemand met onsuiver bloed gesê word : *hy het kort voor die strooihuis omgedraai, of as hy 'n paar tree agteruitloop, trap hy op ou Alida se kop*. Met sinspeling op die ander wêreld kry iemand wat baie eet, te hoor : *sê groetnis vir die vrate*.

Slaan

In verband met *slaan* is heelwat skertsende verbloeming aan die orde : *iemand op sy tabernakel (baadjie) gee, op sy oë speel, iemand deurloop (byloop), iemand sal sy kaiings teëkom, iemand broek aanpas, aapstert kry (gee), seekoeirib gee, jou lyf vet smeer, baadjie uittrek, ens.*

In verband met *slaan* en baklei het daar in kleurlingmond 'n skaar van uitdrukkinge ontstaan wat besonder kenmerkend is. Op hierdie terrein en onder bekende invloede het Afrikaans 'n buitengewone handigheid en raak seggingsvermoë ontwikkel. En die omstandighede waaronder hul ontstaan is en hoofsaaklik aangewend word, bring vanself die komiese kleur mee. Maar in die algemeen kan gesê word dat in die spraaksamheid van die kleurling 'n toon en rykdom van wendinge tot uiting kom, wat voortdurend 'n komiese uitwerking het. En in baie gevalle kom dit voor in die Boland dat die *toon* op die spraak van witmense oorgedra word, om van oornamen van 'n mag van plat uitdrukkinge nie te praat nie. Dit is 'n bron hierdie waaruit veel nuwe beeldspraak, nuwe toepassing en betekeniswysiging te voorskyn kom. *Jakob Platjie* van Von Wielligh is ryk aan voorbeelde. Die skrywer ken die taal van sy karakters wat op hul beste is in aangeklamde toestand wanneer dan ook uithaler bakleimetodes by

die geringste aanleiding in ruime mate prakties geïllustreer word. In die volgende aanhalinge word 'n taamlik sterk ekstrak opgedis wat in die werklikheid nie baie so voorkom nie, maar ek kan getuig, bekend soos ek is met hierdie sy van Afrikaans, dat haas geen uitdrukking voorkom, wat nie gangbaar is onder die werkvolk nie.

„Dit rumoer, knoop en vloek. 'N paar ander volk kom by en skree: ‚Vorm 'n ring en laat die twee alleen die ding uit-spook.‘ Siena skree van hierdie kant: ‚Toe Iedries, wys hom, wie opstoppers wil gee, moet opstoppers verdra.‘ 'N ander roep toe: ‚Toe Hendrik, werk hom!‘ Iedries is klaar en plant Hendrik die vuis tussen die oë. ‚Hou jou pote uit my gesig!‘ roep Hendrik. (bls. 32—33).

In die volgende stukkies is die grootprater besig om sy heldedaad te lug:

„... maar ek spring onder die lyf van Trossies in. Hy wil hom nog presenteer, maar wie sê! Eer hy hom kom kry, steek ek hom met die horing onder sy ramkie-kinnebak in, en gee hom een met die haarhoring in sy ribbekas; toe kan jy net kopskote hoor klap, soos ek hom met die hothoring inklim. Ek los hom, en toe skiet ek net vuurpylskote met my murgpype voor sy bors, en in sy ete en drinke. Ek basta toe met hom; want Darries-goed kom hom toe voor my presenteer; maar ek was vandag weer klaar, en pak hom, en nogmaals kan jy kopskote hoor boef-boef klap. Ja, ek saai die sterre voor sy oë en laat duisend reënboë voor hom bolmakiesie slaan. Toe eers speel ek tamboer met my kop op sy ribbekas—toe sing die sonbesies nog 'n streep in sy ore.“ (bls. 78.)

Humoristiese verbloeming openbaar hom sterk waar dit ondeugde geld byv. dronkenskap of misbruik van sterke-drank, bedrog, ens. 'N groot aantal van die uitdrukkinge opgegee in *Ons Klyntji* IV, 252 vlgg. waar die resultate van mededinging vir 'n prysvraag hieroor meegedeel is, kan 'n mens nie gebruik nie, omdat hul dikwels te individu-eel is om selfs eng-lokale gangbaarheid te hê, en omdat daar anglisismes bygehaal is sonder om dit eers behoorlik te toets. Verder kom daar ander voor wat alleen onder besonder toepassing so kan aangewend word maar wat eintlik 'n ander betekenis het, byv. *hy het onklaar getrap*, *hy lyk pap*, *hy is jollie*, *hy is windmakerig*, ens.

Dieselfde besware geld die aldaar versamelde uitdrukkinge vir *verlief wees*, *vry*, byv. *hy soek wat hy nie verloor het nie*, *hy wil eksamen maak*, *sy sit haar kep*, ens. Tog leer reeds hierdie beskeie versameling hoe ryk ons taal is aan dergelike uitdrukkinge wat origens altyd 'n komiese bysmaak opwek of direk uit die sug om te skerts of spot ontstaan is.

Dronkenskap.

Oor uitdrukkinge onder hierdie hoof is op te merk :

(a) Uitgangspunt kan wees die houding, voorkome of gedrag van die persoon, byv. *hy jaag bokke (skape, ganse) aan, elmboog lig, hy kan nie eenbeentjie staan nie, so dronk soos 'n eendjie, die grond is ongelyk vir hom, die hele pad is syne, die pad is te smal vir hom, hy trap hoog en laag, sy tong is swaar, die wêreld draai met hom, ens.*

b) Die drank word geassosieer met voorwerpe waarin dit bewaar word (fles, vat), of met die wynstok, of kom self op die voorgrond, byv. *hy het die bottel gesoen, Langnek-Kaatjie of Swart Griet gesoen, die kêreltjie met die kurkhoed gesoen, hy het in die bottel (kalbas, kan, dop, glas) gekyk, hy het in die vat geruik, hy het die karba gelig, die korrels werk met hom, hy het deur die wingerd geloop, kromhoutsof gedrink, lawaaiwater gedrink, die druiwestokke werk met hom, hy is hoog in die takke, ens.*

(c) Die beeld word gevorm deur oordrag van die begrip sterk, byv. *sy kruie was te sterk, die tier het hom gebyt, hy het tiermelk gedrink, sy tee was te sterk, hy en die leeu was deurmekaar, ens.*

(d) Aanduiding van grade van dronkenskap. Vir 'n staat van betreklike onmag vergelyk *smoordronk, die hele pad is syne, die pad is te smal vir hom, hy is papsag, hy het die skoot hoog deur, hy is hoog aan.* Vir 'n minder maar vry sterk graad vgl. *hy het diep in die bottel gekyk, die korrels werk met hom, hy is vuurwarm, hy kan nie eenbeentjie staan nie, hy is lekkerlyf, ens.* Vir geringe maar tog merkbare invloed van sterke-drink vgl. *hy is spraaksaam, hy is aan, hy is aangeklam, hy het 'n sliertjie weg, ens.*

Natuurlik is duidelike grenslyne nie te trek nie, sodat die uitdrukkinge nie vaste waarde het nie, terwyl individuele gebruik maklik kan afwyk van die algemene. Maar oor uiterste grade kan geen twyfel bestaan nie.

Oor die ontstaan van hierdie groep in sy verband met die volkslewe kyk blss. 28-29.

Bedrog.

Ook heelwat uitdrukkinge onder hierdie hoof (O.K. 253—254) is individueel of hoort hier nie tuis nie of is geërf. Hierdie groep vertoon veel minder komiese kleur. Vgl. *iemand voorspring, onderdeurspring, hy het vroeg opgestaan, hy is*

uitgeslaap (die laaste twee veelal met bygedagte aan bedrog), *iemand uitoorlê*, ens.

Omdat by *vryery* gewoonlik mededinging in die spel is met gevolglike foppery waar moontlik, is uitdrukkinge in verband met hierdie twee gedagtekringe nie in besonderhede altyd te skei nie. So kan *iemand droogsit*, *iemand uitoorlê*, *iemand se rieme sny*, ens. tot albei gebiede behoort.

Verlief wees en vry.

Die omgang tussen jonkman en meisie is by ons nog veel ongebondener as in ander kultuurlande met uitgesproke standsverskille en streng maatskaplike vorme. Tot nog toe is daar maar weinig standsverskil in die Afrikanermaatskappy gewees. En as daar vandag sterk aanduiding is van 'n wordende klassebegrip, dan is dit te wyte aan die natuurlike skeiding tussen arme en gegoede, wat kom deur die atmosfeer van die stedelike samelewing, sowel as deur die uitsakking van 'n deel van ons bevolking bekend as arme blanke. Die opkoms van so 'n klassebegrip is ook aan te wys in die dorpe waar die arme blanke hul gaan vestig het. Die stadslewe met sy menigvuldige uitspanninge is minder bevorderlik aan die onskuldige omgang tussen die geslagte as die landelike lewe waar wedersydse besoek-aflê die uitsluitende middel is vir aflossing van die daaglikse bedryf. Op die platteland was en is die verhouding tussen die geslagte van 'n besonder geaardheid. Dikwels het die vooruitsig op die huwelik hier alles oorheers. Hierdie vryer verkeer tussen die geslagte, hierdie konsentrasie van die aandag op die huwelik, voortvloeiend uit landsomstandighede en volkstradiesie, is die bron van 'n menigte uitdrukkinge wat betrekking het op verlief wees en vry. Hulle is 'n gevolg van 'n onuitroeibare skerts- en plaaglus wat by die minste aanleiding of dikwels sonder die minste grond uit pure moedswilligheid tot uiting kom sodra die geleentheid daar is.

In eienaardige beelde, dikwels ontleen aan die dierlewe en boerdery, word die vryer of die vermeende vryer voorgestel in sy verhouding tot die meisie of in verband met besoek-aflê by haar: *vryer-hotnot*, *bontstaan by haar*, *sy draaitjies* (*passies*) *maak*, *sy vlerk sleep*, *sy flikkers maak*, *hy gooi anker daar*, *hy soek skape en beeste*, *hy wil soetlandsit*, *hy hou aand-skool*, *hy ry aandskof*, *hy hou sy lyf wolhaar*, *hy hou hom latjie-been daar* (Boesmanland, Pêrel), *hy is doodgegooi daar* (Vrystaat en Transvaal), *hy skud sy vere reg daar*, ens. Hoe weinig betekenisverskuiwing soms instaat is om 'n uitdrukking onder hierdie groep te bring, bewys die *drumpel trap*,

hier en in Nederland gebruik vir besoek-aflê. Sodra toegepas op die jonkman wat met 'n doel kom, word dit identies met *vry*.

Die beelde kan verskeie verhoudinge aanwys:

- (a) die jonkman op weg: *aandskof ry, hy is op die aand-toggie, hy laat sy perd teen die stang loop.*
- (b) die jonkman by die meisie: *hy pronk daar, hy lê daar aan, hy draai daar, hy hou aandskool, hy sleep vlerke daar, by gesonde mense waak (Boshof), ens.*
- (c) die meisie is die middelpunt: *daar is aantrekkingskrag; daar is 'n trekpleister; dis nie om die hondjie nie maar om die halsbandjie* (tenminste haar geld, al is dit nie sy self nie); *solank die voël vlie, kan jy skiet; sy begin oor die onderdeur loer; sy word oulik.*
- (d) mededinging: *hy skiet onder anderman se duiwe; iemand se hand in die as slaan, iemand uitsit, iemand droogsit.*

In nege-tiende van die uitdrukkinge egter, soos wel te verwagte is, tree die jonkman handelend op.

In verband met vryery noem ek nog 'n paar gesegdes met minder of meer lokale beperktheid, vir die oorsprong waarvan wel verskeie gissinge kan gemaak word, maar wat tog onseker bly. Op Boshof gaan die jongkêrel *ystervark slaan* as hy in die aand by die nôi gaan kuier. Aangesien die gesegde ontstaan het onder jong mense, sou ek nie dink aan nagtelike uithuisigheid as gemeenskaplike voorstellingselement nie waardeur oorgang van betekenis kon ontstaan. Veeleer skuil daarin skertsende versluieringsmotief, sodat *ystervark gaan slaan* as valse voorwendsel gebruik word. In die omgewing van Bloemfontein en Reddersburg is baie gebruiklik *in iemand se slaai krap*, gesê wanneer iemand aan die verloofde of besonder vriendin van 'n ander attenties bewys. Waarom juis *slaai*? Nog minder duidelik is *gaan bou* (Smithfield, Dewetsdorp), *kas verskuiwe* (Edenburg), *die bak aangee*, almal vir besoek-aflê by die nôi in die aand. Enige verklaring van sodanige gesegdes moet rekening hou met die besonder geestestoestand van die jeugdige sprekers by wie dit ontstaan het.

Dit gebeur ook dat 'n uitdrukking, deur aanduiding vir albei bewus, die onderwerp word van 'n gesprek tussen jonkman en meisie, waarby eersgenoemde sy plaaglus botvier, terwyl die meisie onkunde veins, sodat opmerking of vraag en antwoord 'n gedurige wisselspel teweegbring. Op dié wyse word *kaas eet, koejawel* (ww.) dikwels aangewend.

So is dan die behandelde gebruiksfere uiteraard geskik vir die skepping en aanwending van humoristiese gesegdes en spreekwoorde.

Ander gesigspunte.

Skerts- en spotlus word dikwels geklee in die vorm van vergelykinge: *suij soos 'n vis, loop soos een wat 'n laaistok ingesluk het, liewer dood as uit die mode, liewer bang Jan as dooi Jan, so min van iets weet soos 'n vark van politiek, lyk soos Uilspieël in die maanskyn, lyk of die hoenders sy kos opgevreet het, solank soos die lepel in die pappot staan...., soos 'n uil op 'n kluit, 'n gesig so suur soos 'n asynvat (met oordrag van die smaakgevoel op die gesigsgevoel), so suur soos 'n sermeinpeer, 'n noot rek soos 'n voorslagriempie (eweneens kwalitatiewe oordrag), skree soos 'n maer vark, soos 'n handvol vlieë (gesê van iemand se woord of belofte), ens.*

Hierby kan die vergelykingsmotief uit rein verbeeldings-elemente bestaan byv. *so waar soos padda manel dra.*

Ook enkele woordspelingse verdien vermelding, soos *as is verbrande hout, amper is nog nie stamper, amper is ver van Amsterdam, hoeveel onse gaan op 'n pond? goeie reis! siks-pens die pond.*

Skertsende uitbreiding soos *gesondheid in die rondheid, al die mooi meisies in die blomtyd* (ook *blomtuin* is gewoon, vgl. v. Bruggen, *Teleurgestel*, 116) is dikwels op te merk. Onder dié groep verdien nader verklarings (*hy het*) *die vyselstampers en die kriewelkrappers*, ook omgekeerd gebruik: *die kriewelkrappers en die vyselstampers*, d.i. op jou senuwee hê, ongeduldig wees weens senuwee-prikkeling. Die gedeelte *vyselstampers* is skertsend bygevoeg in Afr. *Kriewelkrappers* is blykbaar ook Afr. samestelling (uit *kriewel* en *krap*) waarvoor egter in die stamgebied bepaalde uitdrukkinge voorkom wat aanleiding daartoe gegee het, vgl. *de griwwel over de grawwel*=huivering in de leden (Leopold 1, 535); Ndd. *he hett de Krabbel in 'n Kopp* (Berghaus, 230); Gronings: *'n griezel over de grouwel*, en in Overysel *griewel* vir *griezel* (Molema, 134).

* * * *

Uit die groot hoeveelheid komiese of komiese getinte benaminge, name en uitdrukkinge, sommige waarvan net tydelike en beperkte bestaan het, bring ek hier 'n aantal bymekaar.

Swartmerrie (vir lokomotief, trein) word afgewissel met *ounô* se *wikkelwa* waarin gesinspeel word op Koningin Viktoria; *trapsoetjies* of *trapsuutjies* vir cameleon en ook toegepas

op stadige persone (vgl. Ndl. *Jantje-treed-zacht*), *springmier* (vlooi), *wynvlieg* (dronkaard); *vulletjie* (side-car) vroeër gehoor in Bloemfontein, blykbaar al verdwyn; *penswinkel*, plat mandjie met vrugte of lekkernye wat die venter met 'n riem om sy skouers hang en voor hom uit dra; *nierknypers* (klapbroek) by die Voortrekkers in gebruik ¹⁾; *gatjieponners* (vervorming en uitbreiding van *gatjapon*), skeldnaam gegee deur die Doppers aan andersgesindes omdat hulle manel dra, ook feitlik al verdwyn of aan uitsterwe; *agterlaaier* (manel) waarskynlik so genoem omdat die sakdoek in die slip agter gebêre word; *seekoeirib*, *bobbejaanbout* vir sambok; *joostenberger* vir luis (Oudtshoorn, Prins-Albert); *skurwejantjie*, *ouvolk* vir ietermagog; *broekmannetjie* (kwaaddoenerige insek in die wingerd); *piet-my-vrou* (voël; *wag-'n-bietjie* (bos- en boomsoort); *wewenaarsgras*; *bloedhoring*, *sweetneus* vir 'n bees (Oudtshoorn); *Woltoon* (bewoner van oostelike Kaapprovinsie, ontleen aan die skaapboerdery); *Blikoor* (Vrystater); *Vaalpens* (Transvaler), blykbaar oordrag van die naam gegee aan die Kaffers op die westelike grens van Transvaal; *lemoenkop* (Slamaaier), wel weens die rooi keppie wat hy dra (Bolands); *ghaapgrawers*, *sandtrappers*²⁾ en *velskoendraers*, spottende benaminge gegee aan agteraf tiepes van die binne-land. Trots sy jonkheid het Nat in 'n Nat(te), die Natte, hy is Nat as afkorting van "Nationale Party" deur veelvuldige gebruik al byna sy oorspronklike skertsrag verloor. Verder *sigaret-beentjies* (dun, maer bene) waarby oorspronklik wel nie so seer aan die dunheid van sigarette gedink is nie, maar eerder aan uitgeteerde beentjies wat as gevolg van misbruik van sigarette uitgelê is. *Kelkiewyn* is 'n baie bekende klanknabootsende naam vir 'n patryssoort. *Duimsnuif*³⁾ skertsend vir *geld*, berus op die vrywe-aksie met duim en wysvinger wat gewoonlik aangewend word om die begrip te versinlik. *Ouvrou-onder-die-kombers*, waarnaas ook *man-netjies-onder-die-kombers*, is gebruiklik vir *deegfrikkedelletjies*. *Velvoolstem* van iemand wat vals sing is bekend in Reddersburg. Aan die nagtelike kwaaddoenerigheid van die springhaas is ontleen *springhaasmaniere* (Reddersburg) vir laat in die aand kuier of ook vrugte-steel snags; laasgenoemde betekenis is blykbaar jonger, en word in Philippolis omskryf met *ystervark gaan slaan*. 'N besonder lang persoon heet *tele-*

¹⁾ C. N. J. du Plessis, *Geschiedenis van de Emigranten Boeren*, ens., bls. 23.

²⁾ In die omgewing van Odendaalsrust beteken dit 'n persoon met groot voete.

³⁾ So in Ficksburg; in Bethlehem: *duimkruid*, ook Ndl. en Hd

graaffpaal (Odendaalsrust), terwyl iemand wat langsaam agteruitboer, dit doen op 'n *skildpaddraffie* (Petrusburg). In jongste tyd uit tydsomstandighede gebore is *hy speel (is) sprinkaankommandant* (Reddersburg) gesê van 'n leegloper, omdat soveel leeglopers sprinkaanbeampes geword het gedurende die laaste bestryding van die plaag. Begryplik is die toepassing van *langasemsprinkaan* op iemand wat aanhoudend en eentonig praat (Boshof). Selfverklarend is ook *velskoenklaap* (baie bly wees), 'n *wolsak* (vet en swaar van lyf) en 'n *swartkraai* (Kaffer wat goed kan dryf), almal in Smithfield se omgewing gangbaar, waar ook gebruiklik is *die swart perd galop* vir: die ketel kook. In Ladybrand word *dans* omskrywe met *gogga tik*; van iemand wat skrik word gesê *die noordewind is in sy broekspyge*, en 'n vinnige persoon *loop soos 'n vetgesmeerde blits*, terwyl 'n langsame persoon in Kestell genoem word 'n *loodkierie* of ook 'n *wilgerhout-vuurslag*.

Skerts in plaasname: *Houdt den Bul, Keert de Koe*, albei name van veeposte in Van Riebeeck se dae, nie ver van die fort nie en bewaak deur Kompanjiesdienare teen roofoanvalle van die Hottentotte; *Lekkerwyn*, plaas in Drakenstein, genoem na die oorspronklike eienaar *Hary Lecrévent, Lescervain* of *Lekervain* ⁽¹⁾; *Kyk-in-die-Pot* (Drakenstein); *Mooimeisiesfontein*; *Drink-my-droog*; *Snuif-in-die-oë*; *Politiekfontein*. Skerp teëstelling in *Paddadam* en *Paddadors*. Die inwoners van Boesmanland het blykbaar die radikaalste tewerk gegaan by naamgewing aan plase. Sommige name in hierdie streek onderskei hul deur oorspronklikheid, al sou alle digterlikheid ontbreek. In die brutale platheid gepaard aan naïweteit van sommige name skuil vermoedelik inboorlinginvloed. Aan die vrolike kant van die lewe herinner *Vorentoe-se-Kolk*, *Lekkerlê-en-Swaaropstaan*, *Stilstaan-en-afspring* (blykbaar jagvoorstelling), *Kom-laat-rus*, *Loop-en-omkyk*, *Vra-weer*, *Kraandraai*, *Halfkroon*, *Toeslaan*, *Volmoed*, *Riemvastyd*, terwyl *Lekker-oog* vermoedelik aan die genot van water in 'n droë streek sy ontstaan dank, en *Bysteek*, *Beenbreek*, en *Brekkierie* met gebeurtenisse in verband staan. Aan die skaduweekant van die lewe herinner daarenteë *Barsvlei*, *Gorreldraai*, *Dooddrink*, *Keelafsnij*, *Klaarpraat*, *Rugseer*, *Knervlakte* ⁽²⁾.

Ek herinner verder aan die so gewone skertsewekkende

¹⁾ Botha, *The French Refugees at the Cape*, bls. 74.

²⁾ *De Kerkbode*, Jaargang 1919, bls. 451.

persoonsname by kleurlinge soos *Jan Tieties*, waarby kom die bynaammotief: *Droëribbetjies*, *Jakob Velbaadjie*, *Pompie* (dronklap), *Blad* (stadig om sy blaai te roer, dus lui), ens.

Eienaardig is ook dikwels die name van anonieme koerant-skrywers: *Klaas Waarsêer*. Oom *Jan Vasvat*, Neef *Daantjie Loslaat*, Boerbok, Klein *Joggom*, *Vastrap*, *Domkrag*, *Slypsteen*, *Blikoor*, *Deurslag*, *Meerkat*, *Piet Potlood*, *Ekstra*, *Knop*, *Klou-in-die-grond*, *Sandtrapper*, *Pangeweer*, ens. Sommige hiervan is duidelik gevorm om uitdrukking te gee aan begrippe soos vasberadenheid en weerstandskrag.

Is dit gaan jou blikkies (jem), d.i. goed, heeltemal algemeen bekend onder jong mense, en vermoedelik van jong datum, die *oumeid soen* is meer plaaslik en bekend, hoewel teenswoordig met toenemende beskawing en verkeer aan uitssterwe, in die distrikte rondom Kaapstad. Wie die eerste keer Kaapstad besoek, word wysgemaak dat hy onmiddellik na afklim van die trein 'n ou meid moet soen. Spotlus oorweeg wel altyd in hy *sprak geen sprook* en hy is *hoogsprokend* (laasgenoemde reeds by Pannevis opgeteken), waaraan dan ook oorspronklik opsetlikheid nie sal ontbreek het nie.

Hiermee het ons aangeland by *opsetlike verdraaiing van woorde* wat meestal voorkom by vreemde woorde, veral name, en moeilik te onderskei is van volksetimologiese vervorming. Opsetlike skerts skuil in *melkmekaar* vir *helpmekaar*, *baiesukkel* (bicycle), *Martjie Louw* (martial law) anders *humoristies* omskryf met *hou-jou-bek-wet*, *ingesuur* (vir: onder sensuur), *levantelfors* vir *defence force*, *aderjan-praatjies* vir *iron pyrites*.

By vreemde eiename is opset graag in die spel: *Langjan* uit *Lanyon*, *Slypsteen* uit *Shepstone*, *Baksteen* uit *Buxton*, *Rooivers Bul* uit *Redvers Buller*.

Ander gevalle wat wel meer op onkunde berus, is o.a. *oliekolonie* vir *eau de cologne* waarvoor ook *oukolonie* (sterk invloed van bygedagte), *appelpoe* uit *apropos* (*à propos*), *pynkeller* uit *pain-killer*, *binnevet* uit *benefit* (gehoor *Bloemfontein*), *sustentasienvonnis* uit *sustentatiefonds*, *wonderliksens* uit *wonder essens*, *bromkatjies*, ook *bontkatjies* uit Eng. *bronchitis* (spreek uit *bronkaiitis*), *viool* in die keel (vir *katár*, keelontsteking, onder assosiëring met *kitaar*). Ook by eiename: *Mekieker* (McGregor), *Gilfelling* (Gilfillan), *Sullefink* (Sullivan).

In woorde en uitdrukkinge in verband met *duiwel*¹⁾ skuil dikwels skertsende gevoelswaarde. Die naam van die duiwel het gevoelskrag verleen aan uitdrukkinge soos *afduiwel* (hier-voor Ndl. *afduvelen*, ook gewoon in dialekte) en *induiwel*.

Daar die duiwel almal oortref in gemeenheid, 'boosheid, lis, word sy meerderheidswaarde op deugde en goeie hoedanighede oorgebring. Deur iemand 'n duiwel te noem in verband met sekere handelinge word bedoel dat die persoon in dié opsig uitmunt, dat hy daarin die meesterskap besit, byv. *hy is 'n duiwel om te werk, loop, ry, ens.* Bekend is die verhaal van die predikant wat die boerseun versoek het om 'n gebed te doen en as antwoord gekry het: „Meneer, ek kan nie bra dit doen nie, maar Meneer moet my broer vra, hy is 'n duiwel om te bid.”

Die uitdrukking *al sit jy bo-op Bloksberg (sal ek dit nie doen nie)*, in verskeie variasies vry wel oor ons hele taalgebied bekend, waarvan die gangbaarheid egter meer en meer inkrimp en wat veral by die jong geslag feitlik ondergegaan is, het sy ernstige betekenis prysgegee vir 'n skertsende gevoelsinhoud. Die oorspronklike verwensingsinhoud is verlore gegaan of verbleek in die volksbewussyn in Suid-Afrika omdat die bygelowige voorstelling wat Bloksberg (volksnaam vir Brocken, in die Harzgebergte, Duitsland) tot feesvierplek van die duiwel in die nag van 1 Mei maak, deur afskeiding van die Europese kultuurgemeenskap langsaamerhand moes ondergaan. In die omgewing van Graaff-Reinet en Middelburg is die verwensingsinhoud iets duideliker. Daar heet dit: *ek sien jou liewer agter Bloksenberg met 'n droë eendvoël en jou ouma se stampblok.* Dit varieer in die Vrystaat met *ek sien jou op Loksenberg met 'n eendvoël sit en verdroë (voor ek dit doen)*, waar in die taalbewussyn op Loksenberg ontstaan het uit op Bloksenberg deur klankassimilasie, wat tegelykertyd bewys dat Bloksberg geen oorspronklike voorstellingswaarde meer het nie. Daarnaas hoor jy ook in die Vrystaat *ek wens dat jy op Loksenberg in die hondestal gaan wors eet*, waarin die verwensingsmotief duideliker te sien is. Maar 'n herinnering aan verband tussen die duiwel en Bloksberg tree duidelik nog aan die dag in *ek wens dat jy op Bloksberg sit met 'n pan kole onder jou agterste*, bekend in die omgewing van Dordrecht. Meestal oorweeg in hierdie uitdr. skertsende gevoelswaarde.

¹⁾ Oor uitdrukkinge in verband met die duiwel verwys ek na twee artiekeltjies deur my in Tydskrif vir Wetenskappe en Kuns I, 155—162 en II, 199—205.

Maar die duiwel verskyn self in spreekwys en verhaal as *grapmaker* of *dupe*. Reeds in die 15de eeu het die duiwelrolle in die misteriespele 'n belangrike deel van die toneel in beslag geneem. Uit die gewaarwordinge van afsku en weersin wat die publiek in die begin teenoor die teenstander van die goeie beginsel ondervind het, is gegroei veragting en spot, sodat die duiwel spoedig as 'n komiese figuur optree. So byv. in die *Spel van den heiligen sacramento van der Nyeuwervvaart*, waarin hy *clown*-agtige hoedanighede vertoon. Dié trek word al sterker in die wêreldlike toneel, totdat die duiwel in uiterlike vertoon en gebaar, deur snaakse dinge te sê en in komiese verhoudinge te kom, die hoofaantreklikheid word en die laglus gaande hou. As sodanig ontmoet ons die duiwel in die *verhalende* spreekwoord, byv.: *soort zoekt soort, zei de duivel, en hij pakte de schoorsteenveger bij de kop; was alt ist, das reisst, sagte der Teufel, da riss er seiner Grossmutter das Ohr ab; schlechte Pflanzen, sagte der Teufel, da sah er die Kreuze auf dem Kirchhof; der Beste in der Mitte, sagte der Teufel, da ging er zwischen zwei Pfaffen; great noise and little wool, as the devil said when he was shearing a big, ens.*

As *dupe* verskyn die duiwel in: *so bang soos die duiwel vir 'n knapsak, so bang soos die duiwel vir 'n soutsak, so bang soos die duiwel vir 'n slypsteen, 'n kat in die sak koop*, wat wel almal aan verhale ontleen is.

Die eerste spreekwoord is waarskynlik ontleen aan 'n verhaal wat nog in Vlaandere bekend is, volgens 'n meedeling ⁽¹⁾ in *Die Brandwag* van 15 Maart 1913. Dit heet aldaar, met spellingwysiging, as volg: „'N arme smid het sy siel aan die duiwel verkoop wat na sewe jaar terug sou kom om hom te haal. Intussen kom Sint-Peter eendag daar om sy esels te laat beslaan, en daar die smid dit verniet doen, sê Sint-Peter dat hy drie wense mag uitspreek. Hy wens dat niemand wat op sy stoel gaan sit, sal kan opstaan, sonder sy verlof nie, en desgelyks met iemand wat in sy peerboom klim, of in sy geldsak kruip. Nou volgens afspraak kom die duiwel na sewe jaar terug; die smid vra hom om te gaan sit solank hy hom vir die reis klaarmaak. Toe die smid terugkom, kan die duiwel nie opstaan nie, en die smid laat hom nie los, voor hy nie belowe het om hom nog sewe jaar met rus te laat nie. Na sewe jaar kom die duiwel weer, en hierdie keer haal die smid hom oor om in die boom te klim om pere vir die reis te pluk, en daar bly hy dan weer vassit. En opnuut moes die duiwel dan belowe dat hy die smid nog sewe jaar in vrede sal laat, voor

¹⁾ W. P. de V., *Gesegdes en Spreekwyse*.

die smid hom loslaat. Na sewe jaar kom die duiwel weer terug. Die smid groet hom beleef en knoop 'n praatjie aan. „Is dit waar,” vra hy, „dat jy jou baie groot kan maak?” „Ja,” antwoord die duiwel, en maak hom so groot soos 'n toring. „En kan jy jou so klein maak dat jy in hierdie sakkie kan kruip?” vra die smid. Die duiwel toon dat hy dit kan doen, en meteens knoop die smid die sakkie toe en sit dit op die aambeeld, roep al sy manne, en beveel hul om so hard as hul kan met voorhamers op die sakkie te slaan. Die ou duiwel word plat geslaan, byna so plat soos 'n pannekoek. Eindelik moes hy belowe dat hy nooit weer die smid sou lastig val nie, en toe laat hul hom loop. Maar van daardie tyd is hy nog altyd baie bang vir 'n sak.”

So bang soos die duiwel vir 'n soutsak, vry goed bekend in die Vrystaat, is wel 'n variasie van die voorafgaande spreekwoord.

So bang soos die duiwel vir 'n slypsteen kan in verband gebring word met die voorstelling, nog hier en daar bekend, dat die duiwel as straf slypsteen moet draai as hy 'n dronk man laat verongeluk.

As *dupe* kom die duiwel voor in '*n kat in die sak koop*, d.i. iets op goed geloof koop en bedroë uitkom. Die spreekwyse berus vermoedelik op 'n in Wes-Europa bekende katstorie, waaromtrent Sloet, *De dieren in het Germaans volks-geloof en volksgebruik*, 21 die volgende meedeel:

„Een Heckenthaler, een muntstuk, liefst met een kruis erop, heeft de eigenschap andere munten tot zich te trekken. De duivel kan hem verschaffen, doch het is niet gemakkelijk er een van hem te verkrijgen: hij moet bedrogen worden. In Brandenburg, Pommern en Oldenburg wordt te dien einde een zwarte kat, liefst een kater, in een zak gedaan, die door een touw met 99 knopen dichtgemaakt wordt. In den nieuwjaarsnacht gaat men er drie malen mede om de kerk, klopt iedere keer aan de deur en roept den koster door het sleutelgat. Bij de derde keer komt niet hij, maar de duivel, en vraagt wat men hebben wil. Het antwoord is: voor een daalder een haas te verkopen die in den zak is. Dit wordt aangenomen en de daalder dadelik gegeven of zal later te huis, in den geldzak, gevonden worden. De verkooper zorgt dan zoo spoedig mogelijk zijne woning te bereiken. Heeft de duivel, voordat hij erin is, de 99 knopen losgemaakt en het bedrog ontdekt, dan is hij verloren; hoort hij de kat schreeuwen, dan wordt hij doof.”¹⁾

¹⁾ Kyk egter vir 'n ander verklaring op grond van Duitse variante Borchardt. 399; verder St. I, 389.

Dit word gesê dat die duiwel graag die danssaal besoek, dat hy daar volkome in sy element is. Daarom word die danskuns so maklik aangeleer want (so heet dit) *die duiwel sit die voete reg*. Die vindingrykheid van die mens het dan ook nie uitgebly om verhare te skep nie waarin die duiwel die danssaal patroniseer, vgl. *Der Teufel am Tanz* (Hans Sachs 1,401 uitg. Goetze). Hier word vertel dat hy orals op aarde 'n rusplek gesoek het sonder gevolg, maar eindelik kom hy op die gedagte om na die danssaal te gaan. Daar het hy toe 'n blywende rusplek gevind.

Eindelik is op te merk dat in heelwat uitdr. met *duiwel* gevorm skertsende gevoelswaarde is, vgl. *op sy duiwel kry; loop of die duiwel agter jou is; die duiwel sal jou ry; praat van die duiwel, dan trap jy op sy stert; ens.*